

JAKAB ÉVA*

Gondolatok Pólay Elemér korai tanulmányaihoz: a nemzeti szocializmus és a római jog

Jelen tanulmány Pólay Elemér háború előtti illetve a háborús években közzétett publikációival foglalkozik, azokat próbálja elemezni kontextusukban, azaz lehetőség szerint korabeli politikai és egyetemi környezetükbe ágyazva.¹ A vizsgálódás középpontjában elsősorban Pólay egyik korai, kevésbé ismert munkája áll, amelynek címe „A német nemzeti szocialista jogfelfogás és a római jog”. Az írás a bibliográfiai adatok szerint 1939-ben került közlésre, de valójában a Miskolci Jogászélet 1938. évi 7-8. (szeptember-október) és 8-9. (november-december) füzetében látott először napvilágot, két részletben.²

Köztdomású, hogy Pólay 1938-ban a Miskolci Evangélikus Jogakadémia ösztöndíjával Berlinben tanult, a Friedrich Wilhelm Tudományegyetemen, ahol Paul Koschaker³ római jogi és Werner Sombart⁴ gazdaságtörténeti előadásait hallgatta. Az itt elemzendő

* egyetemi tanár, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar Római Jogi Tanszék

¹ Ezen tanulmány rövidített változata része a Szegedi Professzorok életútját bemutató kötetnek *A szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I.* FORVM Acta Jur. et Pol. X. évf. 1. szám. Szeged, 2020. Pólay Elemér életútját itt nem kívánom részletesen taglalni; a témához vö. JAKAB ÉVA: *Tudós és kora: Pólay Elemér életútjáról.* In: Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. tom. LII. ann. 2015. 17–32. pp.; P. SZABÓ BÉLA: *A Debreceni Tudományegyetem jogi karának szerepe Brósz Róbert és Pólay Elemér pályakezdésében.* Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, tom. LII, ann. 2015. 46. p; MOLNÁR IMRE: *Pólay Elemér.* In: Hamza Gábor (szerk.): *Magyar Jogtudósok I.* Budapest, 1999.; MOLNÁR IMRE: *A római jog professzorai a szegedi egyetemen.* Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Szeged, 1999. 7–12. pp. Pólay 1945-től jogakadémiai rendkívüli tanár, majd habilitációja után, 1946-tól a Jogakadémia címzetes rendes tanára. vö. STIPTA ISTVÁN: *A Miskolci Evangélikus Jogakadémia (1919–1945).* In: Kajtár István – Pohánka Éva (szerk.): *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923.* Pécs, 2009. 83. p.

² A „Miskolci Jogászélet” a Tiszai Evangélikus Egyházkerület Miskolci Jogakadémiájának hivatalos lapja volt, felelős szerkesztője évekig Zsedényi Béla dr. egyetemi magántanár, jogakadémiai nyilvános rendes tanár. BRUCKNER GYÖZÖ: *A miskolci jogakadémia múltja és kultúrmunkássága.* Dobossy István – Stipta István (szerk.). Miskolc, 1996. 108–109 pp. kiemeli, hogy a Miskolci Jogászélet népszerű és „kelendő” tudományos folyóiratnak számított, amely szakmai körökben tekintéllyel rendelkezett. Profiljába tartozott többek között aktuális szakmai problémák kritikai szellemben való megvitatása. Törekedett ugyanakkor „közeleli és távoli országok újabb alkotmányával és társadalmi problémakörével” is foglalkozni, elmélyült tanulmányokban. Itt említi Bruckner Pólay vonatkozó cikkét.

³ Paul Koschaker életművével, berlini éveivel alább foglalkozunk.

⁴ Werner Sombart (1863–1941) ugyan 1933-ban már emeritus lett, de 1938-ig még oktattott a Friedrich-Wilhelm-Egyetemen. Sombart neves szociológus és közgazdász, aki 1933-tól az *Akademie für Deutsches*

cikkében összefoglalt tapasztalatai a nemzeti szocialista eszméről feltehetően főleg berlini élményeiből származhattak, bár az NSDAP által a római jog ellen indított támadások Magyarországon is hagytak nyomokat.

A magyar jogtudomány hagyományosan német-orientált volt, erre predesztinálta az ország történelme. A két világháború közti időszakban a hivatalos kultúrpolitika is kölcsönösen (német és magyar részről egyaránt) ösztönözte a kétoldalú tudományos-kulturális kapcsolatok szorosabbra fonását.⁵ Például 1935 júniusában az NSDAP támogatásával, Walter Raeke⁶ vezetésével népes jogász delegáció érkezett egy hétre Magyarországra, a hivatalos német ideológia terjesztése céljából.⁷ Az 1933-ban alapított *Akademie für Deutsches Recht* Külügyi Osztálya ösztönözte a jog-összehasonlító kutatásokat, a magyar kapcsolatokra munkaközösséget hozott létre (*Arbeitsgemeinschaft für Deutsch-Ungarische Rechtsbeziehungen*), majd az Akadémia levelező tagjai közé emelt több neves magyar jogtudóst.⁸ A Harmadik Birodalom jogpolitikájáról számos elemző írás jelent meg akkoriban Magyarországon.

I. Viharok a római jog oktatása körül

A „nemzeti szocialista jogfelfogás” tehát több csatornán áramlott hazánkba. A római jog elleni német politikai hadjárat különösen az 1936-os Országos Felsőoktatási Kongresszuson robbant ki, ahol többen a római jog oktatása ellen szólaltak fel.

Valószínűleg nem véletlen, hogy éppen ekkor került terítékre a római jog Magyarországon. Ugyan az NSDAP *Parteiprogramm* 19. pontja,⁹ amely a római jog elleni támadást ideológiai téren elindította, 1920-ból datálódik – de 1935 januárjában lépett életbe Németországban a Karl August Eckhardt¹⁰ által kidolgozott új *Studienplan* (mintatanterv), amely a római jog óraszámát a német egyetemeken lényegesen megrövidítette.¹¹ A helyzet komolyságának érzékeltetésére elég egy rövid idézet Eckhardt 1935-ös írásából: „Noch immer lebt die deutsche Rechtswissenschaft in den Gedankengängen des

Recht tagja, de a *Preussische Akademie der Wissenschaften* és a *Bayerische Akademie der Wissenschaften* is tagjai közé választotta.

⁵ A témához vö. HERGER CSABÁNÉ: *Az igazságosság és a jogtalanság határai a magyar magánjogban (1920–1944)*. JURA 2019/1. 95. p., 97–100. pp.

⁶ Raeke *Reichstag*-képviselő volt, és a *Deutscher Anwaltsverein* elnöke, aki a német ügyvédi kamara rasszista tisztogatásának egyik korifeusaként tűnt ki.

⁷ HERGER 2019, 97. p.

⁸ HERGER 2019, 99. p. említi Magyary Zoltán, Mikecz Ödön, Oswald István, Stolpa József, Töreky Géza, Vladár Gábor és Radocsay László nevét.

⁹ A nemzeti szocialista párt e programpontjához vö. PIELER, PETER E.: *Das römische Recht im nationalsozialistischen Staat*. In: Davy, Ulrike –Fuchs, Helmut –Hofmeister, Herbert –Marte, Judith –Reiter, Ilse (szerk.), *Nationalsozialismus und Recht*. Wien, 1990. 440 p.; BEGGIO, TOMMASO: *Paul Koschaker (1879–1951). Rediscovering the Roman Foundations of European Legal Tradition*, 2. Aufl. Heidelberg, 2018. 227–230. pp.

¹⁰ Karl August Eckhardt, az NSDAP tagja és *SS Sturmbannführer*, a reform szellemi atyja.

¹¹ Vö. BEGGIO, TOMMASO: *Paul Koschaker und die Reform des romanistischen Rechtsstudiums in Deutschland. Ein unveröffentlichtes Dokument*. ZRG RA 135 (2018) 645–646. pp.; FRASSEK, RALF: *Steter Tropfen höhlt den Stein – Juristenausbildung im Nationalsozialismus und danach*. ZRG GA 117 (2000) 294 p.; FINKENAUER, THOMAS: *Die Romanistische Abteilung der Savigny-Zeitschrift im Nationalsozialismus*. ZRG RA 134 (2017) 2. p. A vonatkozó szöveget idézi ECKHARDT, KARL AUGUST: *Das Studium der Rechtswissenschaft*. Hamburg, 1935. 7. p.

römisch-gemeinen Rechts ..., die geistige Grundhaltung wird heute noch durch das Pandektensystem bestimmt. Diesem System gilt unser Kampf.” Kézenfekvő, hogy a németországi fejlemények ösztönözték a hazai szakma egyes képviselőit a frontális támadásra a római jog ellen.

A kongresszusi heves vitában végül Vladár Gábor (a későbbi igazságügyminiszter) torkollta le a támadókat: „azok a kívánságok, amelyek a római jog tanításának visszaszorítása iránt merültek fel, alkalmasint a Németországban lábra kapott jelszavas divatból táplálkoznak.”¹²

Vladár Gábor mérsékelt szemléletét a németországi változások vonatkozásában jól érzékelteti például a Csánk Béla „Jogász hivatások a Harmadik Birodalomban” című, 1941-ben publikált kötetéhez írt Előszója. Itt az első bekezdés még arról a mély benyomásról szól, amit a német jogrendszerben beállott változások ismertetése az olvasóra gyakorol. De azzal folytatja, hogy a sok új ismeretet össze kell vetni a már meglévő ismereteinkkel, és annak tükrében értékelni.¹³ Azt is kiemeli, hogy a német átalakulás „forradalmi” jelenség, amely „hat-hét évi forrongó korszak képét tárja elénk. Maguk a németek ’Umbau’, ’neue Grundlegung’, ’Revolution’ s más efféle, a gyökerekig hatoló újítást jelentő kifejezésekkel jelölik meg ennek a korszaknak a jogi életét.”¹⁴ Ebben a „jogi forradalomban” megkérdőjeleztek olyan alapvető tételeket is, mint a jogforrások hierarchiája, a jogszabály és a bíró viszonya, a közjog és a magánjog viszonya, vagy az erkölcs és jog kapcsolata. Vladár hangsúlyozza, hogy a folyamat, amelyen a „világnézetek harca” nagy szerepet kapott, még nem zárult le; a forradalmi lendület tehetetlenségi ereje sok túlzáshoz vezetett.¹⁵ Majd óvatosan figyelmeztet, hogy a nemzeti szocialista eszmék magyarországi importját nem kellene siettetni: „A változásokhoz való pusztá hozzáigazodás egymagában azonban még nem ’fejlődés’. Fejlődéssé azzal válik, ha értékeléssel jár együtt, vagyis ha együtt jár annak vizsgálatával, hogy a változás irányában való haladás a nemzet szempontjából értékes-e, nem helyesebb-e a változás elhárítása ... vagy legalább egyelőre a közömbösítés (begubózás, mint a nóta is szól: ’Ha látom a fürgeteg elejét, Begyűröm a süvegem tetejét’).”¹⁶

A római jog visszaszorítása 1936-ban hazánkban lekerült a napirendről — nem kis mértékben Vladár Gábor határozott kiállása révén —, azaz a tanrendekben megmaradt a heti nyolc órás előadás két szemeszteren keresztül.

Pólay 1936-ban még nem tagja az akadémiai köröknek, hisz ekkor még egyetemi tanulmányait sem fejezte be. Közismert, hogy a Miskolci Evangélikus Jogakadémián 1933-1937 között tanult, majd ezután a doktori szigorlatot (*rigorosum*) Pécsen,¹⁷ az Erzsébet Tudományegyetemen tette le: 1937-ben a jogtudományit, 1938-ban az államtudományit

¹² Vladár Gábor véleményére szintén hivatkozik PÓLAY ELEMÉR: *A római jog oktatása a két világháború között Magyarországon*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Juridica et Politica, tom. XIX. Fasc. 2. Szeged, 1972. 8. p.

¹³ VLADÁR GÁBOR: *Előszó*. In: Csánk Béla, *Jogász hivatások a Harmadik Birodalomban*. Budapest, 1941. IV.

¹⁴ VLADÁR u.ott.

¹⁵ VLADÁR 1941, V.

¹⁶ VLADÁR 1941, VI.

¹⁷ A kortársak szerint az evangélikus vallású hallgatók többnyire Pécsen választották a doktori szigorlatok letételére.

(*doctor iuris utriusque*).¹⁸ A felsőoktatási feszültségekkel közelebbről valószínűleg csak később, berlini tanulmányai során, illetve onnan való hazatérése után szembesült.

A nemzeti szocialista támadások valódi veszedelmet jelentettek, amelyre a hazai romanisztika képviselői rendre reflektáltak.¹⁹ Óriás Nándor és Személyi Kálmán írásai a római jogban megtestesülő keresztény elemekre hívták fel a figyelmet, ezekre hivatkozva érveltek a római jog fontossága mellett.²⁰ Kiss Albert a római jog és a germán jog viszonyát vette vizsgálat alá és arra a következtetésre jutott, hogy a két jogrendszer között nem észlelhető az a mély különbség, amit az NSDAP propagál.²¹ Mivel a nemzeti szocialista támadások elsősorban a római magánjognak a pandektisztika által kimunkált formáját érintették, Óriás Nándor a római közjog előtérbe állítását, az oktatásba való bevezetését javasolta.²²

Az Országos Felsőoktatási Kongresszuson a Szegedi Tudományegyetemet képviselő Túry Sándor Kornél, aki kereskedelmi jogot oktatott, kiemelte, hogy a római jogból azokat a részeket kell oktatni (és azokat mindenképpen oktatni kell), amelyek „a modern jogrendszerekben is meglévő modern gondolatnak kifejezői”, azaz mintegy modern *ius gentium*nak tekinthetők.²³

Pólay Elemér ugyan ekkor még nem tartozott az egyetemi oktatók közé, de a római jogot fenyegető veszélyekről tanárai vagy a sajtó révén tudomást szerezhetett. Az viszont bizonyosra vehető, hogy berlini tanulmányai alatt közelebbről szembesült a nemzeti szocialista koncepcióval és annak kirajzolódó következményeivel a németországi egyetemi oktatásban. Mielőtt ezt a római jog elleni politikai hajtóvadászatot közelebbről szemügyre vennénk, érdemes néhány szóval ismertetni Pólay berlini mentorának, Paul Koschakernek az életútját, munkásságát és egy témába vágó fontos tanulmányát.

II. Paul Koschaker – Berlin 1938

Amint fent már említettük, a frissen doktorált Pólay Elemért a Miskolci Evangélikus Jogakadémia tanulmányi ösztöndíjban részesítette, amellyel 1938-ban Németországban, Berlinben tovább csiszolta jogi ismereteit. Ekkor Berlinben Paul Koschaker (1879-1951) osztrák származású professzor oktatta a római jogot, aki kora egyik legtekintélye-

¹⁸ JAKAB 2015, 18.

¹⁹ A nemzeti szocialista támadások hatására a római jog képviselői a német és az osztrák egyetemeken is hasonló *Anpassung*-stratégiákat fejlesztettek ki: a politika által kifogásolt keleti hatásokat tükröző jusztiniánuszi jog helyett a klasszikus jog centrumba állítása, a germán és római jogi normák párhuzamba állítása, bizonyos alapvető értékek – hűség, közösségi jelleg, vezérelv – kiemelése, vö. FINKENAUER 2017, 2–3 pp.; MEISSEL, FRANZ-STEFAN – WEDRAC, STEFAN: *Strategien der Anpassung – Römisches Recht im Zeichen des Hakenkreuzes*. In: Meissel, F.-S. – Olechowski, Th. – Reiter-Zatloukal, I. – Schima, S. (szerk.), *Vertriebenes Recht – Vertreibendes Recht. Juridicum Spotlight II*, Wien, 2012. 44 p.; STOLLEIS, MICHAEL: *Gemeinwohlformen im nationalistischen Recht*. Berlin, 1974. 32–36. pp.

²⁰ ÓRIÁS NÁNDOR: *A római jog tanulásának mai jelentősége*. Eger, 1936.; SZEMÉLYI KÁLMÁN: *Keresztény eszmék hatása a római kötetmi jog kifejlődésére*. Szeged, 1939. Vö. PÓLAY 1972, 17–18. pp.

²¹ KISS ALBERT: *A római jog recepciója a germán jogban, s annak hatása az európai jogfejlődésre*. Szeged, 1937 – különösen a 9. oldaltól.

²² ÓRIÁS 1936, 7–8. pp.

²³ Magyar Felsőoktatás II. k. 93. l.; idézet PÓLAY 1972, 18. p. alapján.

sebb római jogászának számított.²⁴ Koschaker Grazból indult, majd habilitációja után először Innsbruckba hívták (1908), de ugyanekkor *ordinarius professor* kinevezést ajánlottak neki Prágában is, ezért Prága mellett döntött, ahol 1909-ben kezdett el oktatni. 1915-1936 között Lipcsében állt az egyetemi katedrán; ott fordult figyelme az ékírásos táblák felé. Lipcsében abban az időben kiváló kutatói gárda gyűlt össze, ami kedvezett a multidiszciplináris irányzat kialakulásának. Ehhez a periódushoz fűződik a *Keilschriftrecht*, a babyloni agyagtáblák jogát kutató irányzat Koschaker általi megalapítása.²⁵ 1936-ban Koschaker mégis elfogadta a kinevezést a *Römisches Recht und vergleichende Rechtsgeschichte* berlini tanszéke élére, ahol a római jog mellett az ékírásos táblák, a korai keleti jogi kultúrák tudományos kutatását tovább fejleszti.²⁶

Lipcséből való távozása keserű szájjal történt: a békés, magas szintű tudományos életet letörte több kiemelkedő szaktudású, elismert zsidó származású professzor elbocsátása. Maga Koschaker írja önéletrajzában: „Der Nationalsozialismus hat das alles zerstört ... Ich fuhr nach Berlin, um mich beim Reichsministerium zu beschweren ...”²⁷ Panaszát ugyan nem vették figyelembe, de felajánlották neki az éppen megüresedett berlini katedrát – Savigny egykori katedráját a *Friedrich-Wilhelms-Universität* Jogi Karán.²⁸

Koschaker az „összehasonlító jogtörténet” egyik atyja, aki rámutatott, hogy a görög és római jogrendszerben számos keleti befolyás észlelhető.²⁹ Berlinben is kutatócsoportot szervezett az ókori keleti jogok kutatására (*Seminar für Rechtsgeschichte des Alten Orients*).

Életútjának egyik fontos állomása, hogy 1936-ban bekerült a *Savigny Zeitschrift* szerkesztői gárdájába, ahonnan Ernst Levy és Ernst Rabel zsidó származásuk miatt politikai nyomásra távozni kényszerültek.³⁰ Rabel már 1934 januárjában visszavonult és kifejezetten Koschakert ajánlotta utódjának.³¹ Koschaker azonban ekkor még nem fogadta el a felajánlott posztot, csak később lépett be a szerkesztők közé, amikor Leopold Wenger elhagyta Németországot a bécsi katedra kedvéért, és megüresedett a helye.³²

Koschaker személyisége és kutatásai nagy hatást gyakoroltak Pólayra – hisz a Sztehló Zoltán vezette Római jogi szemináriumban is már fogékonyra vált az összehasonlító szemléletű, az ókori Kelet jogrendszereit is figyelembe vevő kutatási irányzatra.

²⁴ Koschaker Klagenfurtban született, Grazban abszolválta jogi tanulmányait, majd ott szerzett doktori fokozatot is (*sub auspiciis Imperatoris*). Grazi tanára, Hanausek küldte aspirálni Lipcsébe, Ludwig Mitteishez – akivel kezdetben nehezen jött ki, de később hű tanítványává vált. Vö. BEGGIO 2018a, 33–35. pp.

²⁵ KOSCHAKER, PAUL: *Forschungen und Ergebnisse in den keilschriftlichen Rechtsquellen*. ZRG RA 40 (1929) 188–201. pp.; PFEIFER, GUIDO: *Keilschriftrechte und historische Rechtsvergleichung – methodengeschichtliche Bemerkungen am Beispiel der Eviktionsgarantie in Bürgschaftsform*. In: Adrian Schmidt-Recla – Eva Schumann – Frank Theissen (szerk.), *Sachsen im Spiegel des Rechts. Ius commune Propriumque*. Köln, Weimar, Wien, 2001, 11. p.

²⁶ BEGGIO 2018b, 660–662. pp.

²⁷ KOSCHAKER, PAUL: *Selbstdarstellung*. In: N. Grass (szerk.), *Österreichische Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen*. Milano, 1951. 117. p.

²⁸ BEGGIO 2018a, 64–67. pp.; Beggio 2018b, 650–652. pp.

²⁹ V.ö. RIES, GERHARRD: *Koschaker, Paul. Neue Deutsche Biographie* (NDB). 12. kötet. Berlin, 1980. 680. p.; MARIO VARVARO: *La 'antike Rechtsgeschichte', la 'Interpolationsforschung' e una lettera inedita di Koschaker a Riccobono*. In: AUPA 54 (2010–2011) 303–315. pp.

³⁰ *A Savigny Zeitschrift* Római jogi részlege is átesett a *Gleichschaltung* előidézte „arizáláson”: zsidó származású kutatók cikkeiket nem közölték, és rájuk hivatkozni is tilossá vált. Vö. a témához FINKENAUER 2017, 3. p.

³¹ FINKENAUER 2017, 11–12. pp.

³² FINKENAUER 2017, 12. p.

Ezt tükrözi néhány korai tudományos írásának témaválasztása is: Hammurabi törvénygyűjteményének büntetőjoga³³; illetve a régi Egyiptom öntöző kultúrája.³⁴ A Szehló és Koschaker által egyaránt képviselt kutatási irányzat jellemzője egyrészt az erős dogmatikai véna, másrészt az összehasonlító jogi törekvés, a multidiszciplináris szemlélet³⁵ — amely egész munkássága alatt meghatározónak bizonyult Pólay felfogására is. Egyébként a Koschaker köré csoportosuló *Juristisches Seminar* üléseit az 1937/38-as tanévben számos később híressé vált romanista látogatta; elég itt megemlíteni Antonio Guarino,³⁶ Emilio Betti, Below és Walter Erbe nevét.³⁷

Amint azt fent már említettük, a Pólayt Berlinben ért benyomások feldolgozásának tűnik az 1938-ban megjelent hosszú tanulmány, amelynek címe az első pillantásra némileg zavart keltő: „A német nemzeti szocialista jogfelfogás és a római jog”. De már az írás első sorai hű képet adnak a szerző igaz hitvallásáról: „A nemzeti szocializmus – mondja Wilhelm Coblitz, a német Reichsrechtsamt vezetője – történelmi feladatát és legelsőbbrendű kötelességét abban látja, hogy a német népnek német jogot adjon.” E mondat élesen megvilágítja, hogy miért aktuális a római jog helyzetének kérdése a nemzeti szocialista Németbirodalomban.³⁸

Szembeszökő egybeesés, hogy Paul Koschaker 1938-ban 86 oldalas kismonográfiát jelentetett meg „Die Krise des römischen Rechts und die romanistische Rechtswissenschaft” címmel. A tanulmány a „Schriften der Akademie für Deutsches Recht, herausgegeben vom Präsidenten der Akademie für Deutsches Recht Reichsminister Dr. Frank, Gruppe Römisches Recht und fremde Rechte” sorozat 1. kötete, amely Paul Koschaker 1937 decemberében ezen az Akadémián tartott előadásának kibővített anyagát tartalmazza.³⁹

Olyan évek voltak ezek a német romanisztika történetében, amikor számos neves jogtörténész egyetemi előadásait felfüggesztették vagy egyenesen betiltották, több neves professzort elbocsátották állásából, sokszor arra ösztökélve őket, hogy lehetőleg hagyják el az országot is.⁴⁰ A római jog a nemzeti szocialista politika szemében a liberális, nemzetietlen polgári jogot testesítette meg – amit a germán népi jogszokásokon alapuló, „valódi nemzeti” joggal szerettek volna helyettesíteni. Számos fiatal docens szószólójává vált a nemzeti szocialista elképzeléseknek, így például Franz Wieacker vagy Ernst

³³ PÓLAY ELEMÉR: *Hammurabi törvénygyűjteményének büntetőjoga*. Miskolci Jogászélet 12/3-4. (1936) 53–58. pp.

³⁴ PÓLAY ELEMÉR: *A régi Egyiptom öntöző kultúrája*. A Földgömb VII (1936) 6, 218–223. pp.

³⁵ BEGGIO 2018a, 50. p.

³⁶ Vö. LUIGI LABRUNA: *Antonio Guarino*. Napoli, 2015. 1–24. pp. és 25–72. pp.; ROSARIA MAZZOLA: *Elenco degli scritti storico-giuridico di Antonio Guarino*. Index 42 (2014) 1–24. pp. és 25–72. pp.

³⁷ TENORTH, ELMAR (szerk.): *Geschichte der Universität unter den Linden 1810–2010*. Band II. Berlin, 2012. 465–538. pp.

³⁸ PÓLAY ELEMÉR: *A német nemzeti szocialista jogfelfogás és a római jog*. Ludwig István Könyvnyomdája. Miskolc, 1939. 125. p.

³⁹ Koschaker karrierjéhez tartozik, hogy beválasztják az 1933-ban Hans Frank elnöklete alatt megalakult *Akademie für Deutsches Recht* tagjai közé is. Életútjának ezen szakaszát kritikusan elemzi BEGGIO 2018a, 83 p.; GIARO 2001, 166. p.; BEGGIO 2018b, 647. p.

⁴⁰ Elég itt Fritz Schulz sorsára utalni, akinek hányattatásait részletesen dokumentálta ERNST, WOLFGANG: *Fritz Schulz (1879–1957)*. In: J. Beatson – R. Zimmermann (szerk.), *Jurists Uprooted. German-speaking Émigré Lawyers in Twentieth-century Britain*. Oxford, 2004. 105–203. pp.

Schönbauer.⁴¹ Koschaker azonban próbált óvatosan kiállni a hagyományos értékek mellett – és ezt a hitet és tartást hozta haza Magyarországra tanítványa, Pólay Elemér is.

Az 1920. február 24-én megjelent nemzeti szocialista pártprogram 19. pontja leszögezte: „Wir fordern Ersatz für das der materialistischen Weltordnung dienende römische Recht durch ein deutsches Gemeinrecht.”⁴² Az NSDAP követelte, hogy a materiális világméretű szolgáló római jogot egy új, német „közös, közösségi jog” váltsa fel.⁴³ Ez a programpontra a római jog megszüntetését és helyette a német jogtörténetben gyökerező és a nemzeti szocialista eszmét megtestesítő sajátos német jog oktatását és kutatását tűzte ki célul.⁴⁴ Az 1920-as években ez a propagandisztikus jelszó még nem aggasztotta komolyan a római jog művelőit, de a 30-as években, különösen a párt 1933-as uralomra jutását követően ez a politikai program egyre több konkrét, az egyetemi szférát érintő intézkedésben öltött testet.

Kétségtelen, hogy a politikai indíttatású támadás egy olyan időpontban érte a római jogot, amikor elméleti és gyakorlati jelentősége egyébként is apadóban volt a BGB miatt.⁴⁵ A fent vázolt jelenségekre reagált egy „Kampfschrift”, egy „harcis írat” formájában Koschaker.

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Római Jogi Tanszékének könyvtárában fellelhető, első kiadásból származó példány belső lapjain a „Debreczeni Tudományegyetem római jogi szemináriuma” bélyegző látható, ami később áthúzásra került, és fölé a „Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Római jogi tanszék” körpecsétje került. A megsárgult lapok több könyvtári leltárszámot is megőriztek (közülük három szintén áthúzva), és a német szövegben három színnel kivitelezett ceruzás aláhúzások (grafit, kék és piros kiemelések) közvetítik a valamikori gondos olvasó érdeklődésének centrális pontjait. Pólay Elemér keze nyoma joggal tételezhető fel ezen kiemelésekben, hiszen személyes emlékeim is vannak arról, hogy az általa nagyon sokszor átolvasott tudományos műveknél nem riadt vissza az efféle jelölésektől.

De térjünk vissza a mű tartalmához! Figyelemre méltó, hogy Koschaker nem polemizál a nemzeti szocialista párt ellen, nem fordul nyíltan a pártprogram 19. pontja ellen sem. Ez nem is lett volna tanácsos, hisz „ellenállóként” valószínűleg hamarosan a Gestapo keze közé került volna.⁴⁶ Koschaker az adott állam-berendezkedés, az adott politikai hatalom által tolerált „legalitás” határain belül maradván, absztrakt szintről és történeti távlatokban értékelte a római jog aktuális helyzetét, hogy felhívja a figyelmet a diszciplína nemzeti és nemzetközi jelentőségére, és az azt fenyegető veszélyekre.

⁴¹ Neves római jogászok életútjáról a diktatúrák alatt tudósítanak a publikációi a Kaius Tuori vezetése alatt tevékenykedő finn kutatócsoportnak „*Reinventing the Foundations of European Legal Culture 1934–1964*”.

⁴² BEGGIO 2018a, 224. p.

⁴³ Vö. PIELER 1989, 428. p, 435. p.; STOLLEIS, MICHAEL: „*Fortschritte der Rechtsgeschichte*” in *der Zeit des Nationalsozialismus*. In: Michael Stolleis – Dieter Simon: *Rechtsgeschichte im Nationalsozialismus*. Tübingen, 1989. 178. p.

⁴⁴ Vö. STOLLEIS 1974, 60. p.

⁴⁵ Erre a problémára lent még visszatérünk.

⁴⁶ V.ö.: GIARO, TOMASZ: *Paul Koschaker sotto il Nazismo: un fiancheggiatore 'malgré soi'*. In: *Iuris vincula*. Studi in onore di Mario Talamanca. Vol. IV. Napoli, 2001. 159. p.

A tanulmány céljaként azt a kérdést jelöli meg, hogy mi lehet a római jog jelentősége korának (német) jogásza számára.⁴⁷ Ennek megvilágítását is történelmi távlatokból indítja: szerinte a római jog németországi 1495. évi recepciója⁴⁸ nem a legfontosabb momentum a római jog továbbélése terén. Ennél sokkal fontosabb az ún. „Romidee”, az ókor óriási kiterjedésű birodalma, az *Imperium Romanum* politikai és eszmei jelentősége Európa kialakulásában: „Die Romidee reicht in die Völkerwanderungszeit zurück. Das römische Imperium war nicht bloss eine Herrschaft über willkürlich zusammengeballte Völker, es war vielmehr ein Herrschaftssystem, das, in Jahrhunderten aufgebaut, die Kulturwelt des Altertums umfasste.”⁴⁹ Az ókori Róma egy fontos politikai eszmét illetve eszményt testesített meg. Az Imperium nem pusztán önkényesen összeterejt népek fölötti uralmat jelentett, hanem sokkal inkább egy uralmi rendszert (Herrschaftssystem), amely évszázadokon át építgetve átfogta az ókor egész „kultúrvilágát”.

Ez a kultúrvilág még romjaiban, a népvándorlás pusztítása után is annyira imponáló maradt, hogy az utódállamok sem Keleten, sem Nyugaton nem tudták kivonni magukat ezen „Romidee” befolyása alól. A Bizánci Birodalom is, de Nagy Károly és a „Heiliges Römisches Reich”, a Német-Római Birodalom is Róma uralmi rendszerének kategóriáival definiálta hatalmi igényét, politikai rendszerét és állami struktúráját.

Európa a mai napig, azaz kétezer év múltán is az ókori Róma kulturális és politikai elemeiből építkezik, közös kultúránk innen ered – hangsúlyozza Koschaker. „Zwei Säulen, die freilich im Lauf der Geschichte vielfach auseinander und gegeneinander strebten, waren es, die dieses Europa als das Gebiet der abendländischen Christenheit trugen: die Kirche und das Kaisertum.”⁵⁰

Már a Frank Birodalomra és Nagy Károlyra használják a források a *regnum Europae* illetve a *rex Europae* kifejezéseket. A nyugati kultúra két tartópillére a keresztény egyház és a császárság koncepciója; ez a két eszmény szimbolizálja a középkori Európát. Igaz ugyan, hogy a történelem sodrásában később az egyház és a birodalmi eszme egysege szakadásra került – mégis a közös európai kultúránk a történelmi „Róma-eszményre” épül: „Die Grundlage der europäischen Kultur ist das, was die historische Forschung heute die Romidee nennt, unter welchem Namen alle Einwirkungen der Reichs- und Weltkultur des römischen Imperiums auf die Völkerwelt des Abendlandes zusammenfasst.”⁵¹ A politikai „Romidee” elsősorban Nagy Károly, majd később néhány német-római császár uralmát támasztotta alá, de a 20. századra közvetlen befolyását már régen elvesztette.

Viszont a „kulturális Romidee” Koschaker szerint fontosabb szerepet játszott az európai identitás kialakításában: az ókori Róma a civilizáció, a műveltség, a tudás tárháza volt, és ezen jellemzői révén a politikai uralmi rendszer bukása után is, évszázadokra és évezredekre meghatározó maradt. Róma az *urbs sacra* (a szent város), a *caput mundi*

⁴⁷ „Was bedeutet das römische Recht und die romanistische Rechtswissenschaft dem heutigen und insbesondere dem deutschen Juristen?” – KOSCHAKER, PAUL: *Die Krise des Römischen Rechts und die romanistische Rechtswissenschaft* (Schriften der Akademie für deutsches Recht, Gruppe Römisches Recht und fremde Rechte, Nr. 1). München – Berlin, 1938. 1. p.

⁴⁸ Vö. MOLNÁR IMRE – JAKAB ÉVA: *Római jog*. Szeged, 2019. 75. p.

⁴⁹ KOSCHAKER 1938, 10. p.

⁵⁰ KOSCHAKER 1938, 9. p.

⁵¹ KOSCHAKER 1938, 10. p.

(az ismert, civilizált világ feje) és a *Roma mater*, az anyaváros, amely minden egyházat magában egyesít.⁵² A 12. századtól virágzásnak induló világi kultúra a Róma által közvetített ókori filozófia, az orvostudomány, a természettudomány – és a római jog tudástárából merít. A római jog tehát mint kultúrjelenség került át az európai állam- és jogrendszerekbe.⁵³

A római jog lassan, lépésről lépésre beépült az egyes országok jogrendszerébe, magába olvasztotta a nemzeti jogintézményeket, és „európai jogtudomány” szintjére emelte a jogot.⁵⁴ Ezen európai jogtudomány központját kezdetben az észak-itáliai egyetemek képezték, majd a reneszánsz és humanizmus korában Franciaország, később Németalföld tudósvilága vette át a stafétát, az új irányzatok ott alakultak ki.⁵⁵ A 19. századtól azonban Németország, a német jogtudomány vált a legfontosabbá.

Koschaker röviden bemutatja Savigny harcát a természetjogi iskola ellen, majd a történeti-jogi iskola megalapítását. Hangsúlyozza, hogy Savigny nem a történeti-kutató szemléletre, hanem a rendszeralkotó dogmatikára helyezte a hangsúlyt, hisz a „jogtörténet” művelése számára nem az elsődleges, nem a legfontosabb célt képezte, hanem inkább az eszköz szerepét játszotta a hatályos pandekta-jog kialakításához és jobb megértéséhez. Koschaker szavaival: „Die Rechtsgeschichte als solche war überhaupt nicht ihr primäres Ziel, sondern nur ein Mittel zu einem anderen Zwecke, nämlich zur Erkenntnis und zum Verständnis des geltenden Pandektenrechts.”⁵⁶

Savigny maga is hangsúlyozta, hogy a római jog ismeretére, oktatására a kodifikált jogok területén is szükség van, hisz a törvénykönyvekben tovább élő, római jogi alapú jogintézmények megértéséhez elengedhetetlen az eredeti források tanulmányozása.⁵⁷ „Das Corpus Iuris war der historischen Rechtsschule nicht bloss ein geschichtliches Dokument zur Erforschung der Vergangenheit, sondern immer noch ein geltendes Gesetzbuch.”⁵⁸ A jogtörténet és a dogmatika összekapcsolása sok előnyt hordozott és hordozhat a jövőben is magában, hisz véd a túlzott jogpozitivizmus hibái ellen, elősegíti a kreativitást, az újítást, a jogrendszer folyamatos, kritikus fejlesztését – ahogyan azt Rómában a praetori edictumban megtestesülő „jogképzés” is megvalósította.

Savigny nyomdokain haladva épült fel a pandektisztika magánjogtudománya, amely Jhering, Puchta, Dernburg és Windscheid tevékenységében érte el csúcspontját.⁵⁹ Windscheidot egy második Ulpianusnak vagy Paulusnak titulálja Koschaker, akinek pandekta-könyvei világhírré tettek szert, és óriási befolyással bírtak a kontinentális, de még az angolszász dogmatika fejlődésére is.⁶⁰

⁵² KOSCHAKER 1938, 13. p.

⁵³ KOSCHAKER 1938, 15. p.

⁵⁴ KOSCHAKER 1938, 17–18. pp.

⁵⁵ Vö. JAKAB ÉVA: *Humanizmus és jogtudomány. Brissonius szerződési formulái*. I. Szeged, 2013. 20–32. pp.

⁵⁶ KOSCHAKER 1938, 24. p.

⁵⁷ CARL VON SAVIGNY: *System des heutigen Römischen Rechts*. Band I. Berlin, 1840. 104. p.

⁵⁸ KOSCHAKER 1938, 26. p.

⁵⁹ A pandektisztikáról, ugyan jóval később, de önálló kismonográfiában írt PÓLAY ELEMÉR: *A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára*. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, tom. XXIII, Fasc. 6. Szeged, 1976. és PÓLAY ELEMÉR: *Ursprung, Entwicklung und Untergang der Pandektistik*. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, tom. XXVIII, Fasc. 10. Szeged, 1981.

⁶⁰ KOSCHAKER 1938, 30. p.

A német pandekta-tudomány azonban talaját vesztette a BGB megalkotásával: elősegítette a német egység létrehozását a magánjog terén, ezzel betöltötte hivatását. Koschaker kiemeli, hogy emellett jelentős nemzetközi hatása is volt, mert az I. világháború előtt háttérbe szorította a nemzetközi jogtudományban még a Code civil évszázados befolyását is.

A BGB hatályba lépése után azonban a pandekta-jogtudomány (és ezzel a római jog is) elvesztette primér, elsődlegesen gyakorlati jelentőségét: „Der Pandektenwissenschaft, scheinbar an ihrer Höhepunkt ihrer Entwicklung, war in der Tat das Rückgrat gebrochen.”⁶¹ Már nem volt szükség arra, hogy a római jogi források alapján dolgozzanak ki, finomítsanak dogmatikailag egyes jogintézményeket – ezért a római jog tudománya megpróbált új utakat keresni. Az egyik ilyen domináns új irányzattá az interpoláció-kutatás vált, amely szövegkritikai módszerrel igyekezett elválasztani a klasszikus és a jusziniánuszi idézeteket a *Corpus Iuris*-ban.⁶²

Koschaker szerint az interpoláció-kutatás, és Ludwig Mitteis ókori jogtörténeti irányzata is kedvezőtlenül hatott, hisz jelentősen gyöngítette a római jog tekintélyét a szakmában, főleg a jogászképzésben. Mitteis 1891-ben publikálta „Reichsrecht und Volksrecht...” című, úttörő jellegű monográfiáját, amely az ókori Kelet és Egyiptom jogforrási anyagát is bekapcsolta a római jog kutatásába.⁶³ Koschaker maga is Mitteis tanítványa volt Lipcsében, és egyébként mindig nagy tisztelettel írt mesteréről. Ezen írásában is kiemeli, hogy Mitteis új tudományos iskolát alapított, ráirányította a figyelmet az ókori Kelet nagy kultúráira; valójában maga Koschaker is az ő hatása alatt kezdett el az ékírásos táblákkal, Babylon és Assíria jogával foglalkozni.⁶⁴

Az ókori jogtörténeti irányzat ugyan rendkívüli módon kiszélesítette a kutatás horizontját, ugyanakkor azonban szétaprózta és a hatályos jogtól eltávolította a római jogot, amely már csak egyiknek számított az ókori jogrendszerek közül. Ezt a felfogást képviselte Leopold Wenger is, amikor az „antike Rechtsgeschichte” fogalmát kidolgozta – de az ő munkásságát Koschaker a római jog jövője szempontjából igen negatívan értékeli.⁶⁵ A dogmatikát hanyagoló irányzatok ugyanis a római jogot a „splendid isolation” állapotba szorították, és ezzel elvágták az élő magánjogi dogmatikától.

Egyedül a korabeli olasz romanisztikát ítéli virágzónak Koschaker, amely továbbra is centrális dogmatikai problémákat kutatott.⁶⁶ A fentiek alapján arra a megállapításra jutott, hogy a romanisztikát, különösen a német romanisztikát „ernste Krankheitskeime”, komoly betegség hordozók fenyegetik.

Tanulmányának harmadik fejezete a római jog oktatását hasonlítja össze Németországban, Olaszországban, Franciaországban és Angliában.⁶⁷ Ezek a fejtegetések kritikusan evaluálják a német helyzetet, a római jog oktatásának hanyatlását a nemzeti szocialista oktatáspolitikára nyomán. Míg Olaszország fasiszta oktatáspolitikája a római jog

⁶¹ KOSCHAKER 1938, 42. p.

⁶² Például Gradenwitz, Eisele, Lenel, Pernice; vö. KOSCHAKER 1938, 37. p.

⁶³ LUDWIG MITTEIS: *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Reichs*. Berlin, 1891. 61. p.

⁶⁴ KOSCHAKER 1938, 42–43. pp.

⁶⁵ KOSCHAKER 1938, 43–44. pp.

⁶⁶ KOSCHAKER 1938, 46. p.

⁶⁷ KOSCHAKER 1938, 54–75. pp.

pozícióját kifejezetten erősítette, a német rezsim ellenséges érzellemmel viseltett a római joggal szemben. A Jogi Karok célja már nem a jogtudomány, a kutatás előmozdítása, hanem „praktikusok”, gyakorlati jogászok képzése és „kiképzése” lett. Az egyetem nem „nevelt” többé, hanem pusztán gyakorlati ismereteket közvetített.⁶⁸ Az állam egyre erősebben beavatkozott a képzésbe, és bevallott céljává vált az „Ausbildung eines Berufsbeamtentums”, azaz hivatásos közalkalmazottak kiképzése. A tiszta és absztrakt tudomány művelése a Jogi Karokon már nem tartozott a preferált feladatok közé – ezáltal viszont a kreatív, kritikus gondolkodás lehetőségét lehetetlenítették el a felnövekvő jogászgenerációk tagjaiban.

E kedvezőtlen jelenségek betetőzéseként jelent meg a fent már említett nemzeti szocialista pártprogram. Koschaker ezt így kommentálta: „Nimmt man noch hinzu nationale Strömungen, die das römische Recht als Feind unseres nationalen Rechts ansehen, Punkt 19 des nationalsozialistischen Parteiprogramms, der 'Ersatz für das der materialistischen Weltordnung dienende römische Recht durch ein deutsches Gemeinrecht' fordert.”⁶⁹ Szerinte a pártprogram valójában nem is a római jogot támadta, hanem a 19. század kodifikációiban testet öltött kapitalista jogrendet vette célba. Ezzel félreismerte (nem ismerte fel) a római jog kultúrtörténeti jelentőségét, az európai jogrendszerek kialakulásában betöltött anyajog-szerepét.

A negyedik fejezet összefoglalja a római jog értékeit, és újfent felhívja a figyelmet annak általános, a diszciplínán túlnyúló jelentőségére: „Wir leben heute in einer Zeit der Umwertung der Werte. Aber wenn ich recht sehe, so gehört zu den Werten, die heute noch Bestand haben, die europäische Kulturgemeinschaft” – a római jog pedig ezen európai kultúrközösség alapja és egyik nélkülözhetetlen hordozója.⁷⁰

III. Pólay hitvallása a római jog mellett

Amint azt fent már említettük, Pólay Elemér 1938-ban terjedelmes tanulmányt tett közzé a Miskolci Jogászélet hasábjain a német nemzeti szocialista párt jogalkotási és jogtudományi koncepciójáról, amelynek második része (173-204. oldal) kifejezetten a római jogot védi az erősödő támadások ellen. Nincsenek rá konkrét életrajzi adatok, de kézenfekvő, hogy miskolci tanárok, talán éppen Zsedényi Béla, a Miskolci Jogászélet akkori felelős szerkesztője kérhette fel a berlini tanulmányútjáról hazatért fiatalembert a németországi viszonyok részletes bemutatására.

Ugyanakkor szembetűnő, hogy Pólay Koschakert az egész tanulmányban egyszer sem idézi, egyetlen írására sem hivatkozik. Mindenekelőtt a „Krise des römischen

⁶⁸ KOSCHAKER 1938, 63. p.

⁶⁹ KOSCHAKER 1938, 72–73. pp.

⁷⁰ Megjegyzendő, hogy az „árja” származásúnak számító római jogászokat, ha csupán az oktatással s a tudománnyal foglalkoztak, többnyire nem bántotta a nemzeti szocialista rezsim, és végül a római jog oktatását sem szüntették be. Vö. FINKENAUER 2017, 3 – aki Koschakert is idézi: „Keinem Romanisten (wurde) wegen seiner Wissenschaft von der Regierung ein Haar gekrümmt, selbst wenn er öffentlich Hymnen an das römische Recht sang” – KOSCHAKER, PAUL: *Europa und das römische Recht*. 4. változatlan kiadás. München, 1966. 314. p.

Rechts” meghivatkozását várná el az olvasó. Ennek elmaradását talán azzal magyarázhatjuk, hogy Koschaker írása még nem jelenhetett meg nyomtatásban Pólay Berlinből való elutazásakor, és kéziratának leadásáig nem is kaphatta kézhez a *Schriften der Akademie für Deutsches Recht* első füzetét.⁷¹ A Koschaker munkájához való kifejezett kötődés hiánya ellenére joggal tételezhetjük fel, hogy Pólay ezen tanulmányát a berlini időszak tapasztalatai alapján írta meg. Berlinben pedig egyetemi stúdiumát Koschaker szemináriumában tökéletesítette, azaz a korszak egyetemi életét, különösen a római jog helyzetét jellemző feszültségekről ebben a körben értesülhetett mélyrehatóbban.

Már a Bevezető első mondata idézi a német pártprogram alapvető tételét Wilhelm Coblitz (a *Reichsamt* vezetője) tolmácsolásában, amely a római joggal való elkerülhetetlen kollízióhoz vezetett: „a nemzeti szocializmus történeti feladata, hogy a német népnek német jogot adjon”.⁷² A római jog viszont nem a német népszellem terméke, hanem idegen jog, amely az ókori Római Birodalom jogát képezte, majd az észak-itáliai egyetemeken oktatott, onnan kisugárzott *ius commune* formájában befolyásolta a német jogfejlődést, amely az 1495-ös *Reichskammergerichtsordnung* révén a teljes recepcióhoz vezetett.⁷³ A római joggal szemben felhozott másik fő érv, amely a *Parteiprogramm* 19. pontjában is megfogalmazásra került, hogy materialista világrendet közvetít, amely a 19. századi német pandektisztika dogmatikája révén a kapitalista magánjog alapjává vált. „A nemzeti szocializmus feladata tehát jogi téren ... kettős: egyrészt a német népleléktől idegen jog először csak háttérbe-, majd teljes kiszorítása és helyébe az ősnémet jogelveken felépülő német jognak kiépítése; másrészt ... a 'materiális világrendnek szolgáló' római jogi elvek kiszorítása s helyettük a 'Gemeinnutz vor Eigennutz' elvtől áthatott (német) jogrendszer kialakítása, amely már nem csupán az egyéni érdekeket védi, s a közösségnek való szolgálatot teszi a jogrend alapjává.”⁷⁴ Pólay az NS pártprogram célkitűzéseit Wilhelm Coblitz (1909-1945)⁷⁵ és Hans Frank (1900-1946) tolmácsolásában (I. *Handbuch*⁷⁶) idézi.⁷⁷ Pólay először a nemzeti szocialista törvényhozást (129-134. oldal), majd a nemzeti szocialista állam jogának alapvonalait vázolja objektív, leíró stílusban (134-155. oldal). A nemzeti szocialista befolyásra megalkotott törvények túlnyomó részt közjogi, közigazgatási, faji és családjogi, öröklési jogi, munkajogi jogviszonyokra és bizonyos kultúrértékek védelmére vonatkoztak. Közjogi téren az 1933-as

⁷¹ Ezen feltételezés mellett szól az a tény, hogy újonnan alapított sorozatról volt szó, amelyet a hazai könyvtárak valószínűleg némi késéssel ismertek meg illetve rendeltek meg.

⁷² PÓLAY 1939, 125.

⁷³ BRÓSZ RÓBERT – PÓLAY ELEMÉR: *Római jog*. Budapest, 1986. 88–89. pp.

⁷⁴ PÓLAY 1939, 127. p. – idézi magyar fordításban Coblitz Bevezető szavait Frank *Handbuchjához*.

⁷⁵ Wilhelm Coblitz, jogász, 1933-ban doktorált Münchenben, az NSDAP korai és elkötelezett tagja, később SA *Hauptsturmführer*, osztályvezető a *Reichsrechtsamtban*, majd 1940-től a Krakkóban létesített *Generalgouvernement* tagja, Hans Frank közvetlen munkatársa, az *Institut für Deutsche Ostarbeit* vezetője.

⁷⁶ FRANK, HANS – COBLITZ, WILHELM: *Nationalsozialistisches Handbuch für Recht und Gesetzgebung*. München, 1935.

⁷⁷ Hans Frank a nemzeti szocialista rezsim egyik kulcsembere, a Hitler köré csoportosuló „régii harcostársak” egyike volt, aki végül a Nürnbergi per 24 vádlottja közé került, és 1946. október 16-án kötél általi halállal kivégezték. Szintén Münchenben végzett jogot, és már 1919-től tagjává vált a DAP-nak, majd részt vett a Münchener puccsban is. Hitler „ügyvédje” és első számú jogásza volt, aki 1939-től *Generalgouverneur* minőségben a megszállt Lengyelország élén állt, koncentrációs táborokat épített és a zsidók „iparosított” likvidálásának egyik fő szervezője volt („Lengyelország hóhéryja”). A nemzeti szocialista párt jogeszméinek kidolgozása szorosan összefonódik a nevével.

Gleichschaltung der Länder illetve az 1934-es *Gesetz über den Neuaufbau des Reiches* törvények alapozták meg a német egységet és a Führer mindent átfogó hatalmát.⁷⁸ A nemzeti szocialista fajelmélet erősen átírta a családjogot is, mert a családpolitikát a „faj tisztaságának” védelmével kapcsolta össze, főleg a zsidókkal való házasság és nemi érintkezés tilalma útján (*Blutschutzgesetz*, 1935). A „Vér és Föld” ideológiája a termőföldet és a földművelő parasztságot tette az állam egyik fő alappillérvé – és ennek értelmében változtatta meg a tulajdon és az öröklési jog hatályos szabályait.⁷⁹ A munkajogban a marxista tanok ellen vette fel a harcot, hogy letörje a munkásosztály szerveződését és osztályharcos próbálkozásait (pl. a sztrájk tilalma). A kultúrértékek védelme címszó alá tartozott a kultúra „arizálása” is, ami sokszor a zsidó származású művészek, alkotók üldözéséhez, illetve alkotásaik megsemmisítéséhez vezetett (*entartete Kunst*).

A nemzeti szocialista jog és állam-berendezkedés átfogó tárgyalása nem lehet e tanulmány célja. Pólay „ismeretterjesztő” leírásából csak azokat a gondolatokat emelném ki, amelyek fontosak a római jog elleni támadások megértéséhez. A propaganda a német népet állította érvelése fókuszába, és a népre, annak érdekeire hivatkozva formálta át az alkotmányt és a jogrendszer sarkalatos elemeit.⁸⁰ A közösség, a közérdek került előtérbe, hogy háttérbe lehessen szorítani az individuum szabadságjogait. A magánjogban is központi kategóriává vált a „közösség” eszméje, hogy tagadni lehessen a római jogból építkező pandektista dogmatika alapelveit. A jog fogalmát önkényesen és szubjektívan definiálták; szállóigévé lett a mondat: „Alles was dem Volke nützt, ist Recht, alles was ihm schadet, ist Unrecht”.⁸¹ Hans Frank ezt megtoldotta azzal, hogy „Recht ist das, was arische Männer für Recht finden”.⁸²

Már e néhány idézetből is kitűnik, hogy a jog fogalma és a jog és jogtalanság határa teljesen szubjektív megítélés alá esett a nemzeti szocialista koncepcióban. „A nemzeti szocializmus minden jog forrásának nem az államot, hanem a népet tekinti. A nép lelkebe ősidőktől fogva bele van írva egy bizonyos törvény, amely minden jog zsinórmértéke. Ez az ’örök jogeszmé’, amelynek a hordozója a nép, minden jog forrása” – idézi Pólay a német korifeusok fejtegetését.⁸³ A faj és a föld „védelmének” eszménye vezetett a termőföldön fennálló tulajdonjog és öröklési jog átformálásához (*Reichserbhofgesetz*, *REG*, 1933).⁸⁴ A felsorolást még hosszan lehetne folytatni...

De térjünk át inkább a római jogot közvetlenül érintő problémákra! Tanulmányának második részében Pólay a római jog németországi recepciójának és a pandektista jogtudományának a történetét foglalja össze röviden. Írásának ezen része emlékeztet legin-

⁷⁸ PÓLAY 1939, 129–130. pp.

⁷⁹ PÓLAY 1939, 181–182. pp. elidőzik a földbirtokmegosztás statisztikai adatainak ismertetésénél. Ez reminiscenciákat ébreszt jurátus-korabeli szereplésére a Statisztikai szemináriumban, ahol Schneller Károly vezetése alatt írt komoly szakmai tanulmányt a földbirtok megosztásáról és a népsűrűség kapcsolatáról a Mezőcsáti járásban, vö. BRUCKNER 1996, 193–194. pp.; még HORVÁTH RÓBERT: *Megemlékezés Schneller Károly professzor – az ember és a tudós születésének 100. évfordulójáról*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Juridica et Politica, Tom. XLIV, Fasc. 6. Szeged, 1993. 13. p. is megemlíti Pólayt Schneller tehetséges tanítványai között – az utalásért köszönet Gyémánt Richárdnak.

⁸⁰ PÓLAY 1939, 134. p.

⁸¹ PÓLAY 1939, 128 idézi FRANK – COBLITZ 1935, XIV. 1. szövegét.

⁸² PÓLAY u.ott.

⁸³ PÓLAY 1939, 145. p.

⁸⁴ PÓLAY 1939, 151. p.

kább Koschaker 1938-as *Kampfschrift*-jének érveire. A római jog újjáéledésének történetét Európában ő is a glosszátorok 12-13. századi működésétől kezdve térképezi fel, hogy bemutassa a sajátos európai jogfejlődés, a nemzetek fölötti *ius commune* kialakulásának folyamatát.⁸⁵ Koschakerhez hasonlóan kiemeli, hogy a római jog évszázadokig a „képzettek és hivatottak” szellemkincsét képezte, amely a német városi jogokban alig hagyott nyomot. Viszont a Német-Római Birodalom tartományi jogokon felülemelkedő tudójogát és közjogi-magánjogi alapját képezte, először szokásjogi alapon, majd kifejezett törvényhozási aktussal befogadva, már a 15. századtól.

Érdekes, hogy Pólay a témához Karl Adolf Schmidt (1815-1903) véleményét idézi, aki pedig a „német nép ellenállását” hangsúlyozza a beszivárgó idegen joggal szemben. Schmidt így érvelt: „Das Volk wehrte sich mehrere Jahrhunderte lang mit grösster Energie gegen das Eindringen des römischen Rechts, beugte sich aber schliesslich vor der Erkenntnis, dass da dasselbe nun einmal als Recht des heiligen römischen Reichs und Deutschland gelte, auch die Berfung der Romanisten in die Gerichte eine zwar traurige, aber unabweisliche Konsequenz dieser Geltung sei, und das römische Recht drang jetzt rascher und tiefer als in den übrigen Ländern in die gerichtliche Praxis ein.”⁸⁶ Az ősi germán hagyományokból táplálkozó népi ellenállás a római jog középkori beszivárgásával szemben a 19. század domináns felfogása, amely a modern kutatásban ilyen formában már nem jelentkezik. Talán azért emelte be Pólay éppen ezt az idézetet munkájába, hogy a nemzeti szocialista propaganda vitorlájából kifogja a szelet: a német népszellemet azért idézi, hogy a római jog befogadásának folyamatát árnyaltabbá tegye. Ugyanakkor Schmidt azon nézete, hogy a római jog és a császárság eszméje összefonódott, *communis opinio*, így Koschakernél is megjelenik.

Figyelemre méltó, hogy Pólay már a „pandektajog” bemutatásánál is burkoltan vitába száll a nemzeti szocialista vádakkal: azt hangsúlyozza, hogy a recipiált római jogra nagy hatással volt a német jogszokás: „A pandektajog elterjedése azonban nem involválta azt, hogy bizonyos német jogtételnek ne maradtak volna érvényben. Megmaradtak ezek, mint helyi jogszabályok.”⁸⁷ Németország magánjogának fejlődése két párhuzamos vonalon futott; a pandektajog tudománya és a német magánjog tudománya egyaránt fejlődött. Ennek a folyamatnak valójában a BGB megalkotása vetett véget, hisz az 1896. augusztus 18-án kihirdetett *Bürgerliches Gesetzbuch*, amely 1900. január 1-én lépett hatályba, egységes magánjogot teremtett az egész Birodalomban.⁸⁸ „Ezt a magánjogi rendet kiküszöbölni célja a nemzeti szocializmusnak, hogy azt egy, a német lélekben, német talajban gyökerező sajátos német magánjogi rendszerrel váltsa fel.”⁸⁹ Koschakerhez hasonlóan azonban Pólay is hangsúlyozza, hogy nem a „tisztá római jog”, elsősorban nem az ókori Róma klasszikus kori joga a nemzeti szocialista támadások célpontja, hanem „a justinianusi kodifikáción felépülő és a modern élet viszonyaihoz alkalmazott német jogi vonatkozásokkal átszőtt jog. A római jog alapelveit, alapintézményeit tartja a nemzeti szocializmus elveivel összeférhetetlennek, nem a részletszabályokat.”⁹⁰

⁸⁵ PÓLAY 1939, 155. p.

⁸⁶ Carl Adolf Schmidt, 150 (idézet PÓLAY 1939 nyomán).

⁸⁷ PÓLAY 1939, 158–159. pp.

⁸⁸ PÓLAY 1939, 160. p.

⁸⁹ PÓLAY 1939, 160. p.

⁹⁰ U.ott.

Látjuk, hogy Pólay harcba száll, hogy tisztára mossa, szalonképessé tegye a római jogot, azaz kimenekítse a nemzeti szocialista támadások tűzvonálából.

Ezt követően felhívja a figyelmet arra, hogy a nemzeti szocialisták már mintegy tíz éve hirdetik új felfogásukat, de „az új magánjognak csupán alapelveit” tették eddig közzé, a részletes szabályozás még mindig a jövő zenéje. Véleménye szerint ilyen kódex belátható időn belül nem is várható, ezért a római jogi alapú BGB nem kerülhet egyhamar hatályon kívül helyezésre. Figyelmeztet a történeti alapokra építő magánjog nemzetközi, európai érvényű alapelveinek és intézményeinek fontosságára is; ezért sem lenne célszerű, ha Németország elszakadna az európai kultúrától.⁹¹ Ez is egy olyan érv, amely Koschaker *Kampfschrift*-jében is megjelenik.

Pólay következetesen sorra veszi a nemzeti szocialista vádakát a római jog ellen, újfent hangsúlyozva, hogy a támadások alapjában nem az antik római jog, hanem a BGB-ben megtestesülő 19. századi liberális eszmevilág ellen irányulnak. A nemzeti szocializmus szerint a liberalizmus szabadelvűség, amely szabadossághoz, a szabadság elfajulásához vezet, – ezért kiküszöbölendő.⁹² A római jog szerintük túl technikus, praktikus, rideg, társadalmi problémák iránt érzéketlen jogrendszer, amely az egyéni érdekeket helyezi előtérbe. Pólay hangsúlyozza, hogy ezek a tulajdonságok inkább erényei, nem hibái a római jognak – majd vitatja a társadalmi érzéketlenség vádjának helytállóságát is. Érvelésének főbb irányvonalai: a római jog valóban a múltban gyökerezik – de a német népszellem joga is történeti gyökerekből táplálkozik, nem pusztán modern jog; a józanság minden jogrendszerrel érény; az egyéni érdek figyelembevétele a magánjogban magától értetődő; a római jognak is vannak etikai alapelvei ... és így tovább. Kétségtelen, hogy a nemzeti szocializmus iránt elkötelezett német jogászok kíméletlen támadásait olvasva szelmalomharcnak tűnik Pólay lelkes érvelése. Idézzünk még egy példát: „Kersten szerint a római jog elhomályosítja a nemzeti öntudatot is és önzővé teszi az egyént, míg a német jog az egyesnek megadja az irányt magatartására és ezt az irányt a közakarat írja elő ... Míg a római jog az individualizmus joga, a német jog a közösségé.”⁹³

Ezt követően Pólay az egyes jogterületeket teszi vizsgálat tárgyává, hogy rámutasson a római jog és az úgynevezett nemzeti szocialista magánjog különbségeire. Ennek során újra és újra hangsúlyozza, hogy a beígért új magánjogi kódex nem készült el, nagyrészt csak a pártprogram vonatkozó irányelvei ismereteseek. Pólay itt olyan argumentációba kezd, amelynek semmi nyoma Koschaker fent elemzett munkájában. Valószínű azonban, hogy ezek és hasonló érvek elhangozhattak a berlini Római jogi szemináriumban, illetve a Koschaker köré gyülekező fiatal jogászok mindennapos eszmecseréi alkalmával. Az is valószínű, hogy a Pólay által képviselt közvetlen (talán néhol kicsit naiv) ellenérvek az akkori Németországban – különösen a berlini egyetem tekintélyes professzora számára – politikailag túlságosan is kockázatosak lettek volna.

Pólay például kiemeli, hogy a római személyi jog jogalanyokat és jogtárgyakat ismer, és a jogalanyok közé „az embereket sorozza be egyéni, faji stb. különbségek nélkül” – míg a nemzeti szocializmus faji alapon különböztet, és bizonyos jogokból a sze-

⁹¹ PÓLAY 1939, 161. p.

⁹² PÓLAY 1939, 162 korabeli nemzeti szocialista irodalommal.

⁹³ PÓLAY 1939, 164–165. pp.

mélyek bizonyos körét kizárja.⁹⁴ A jogtárgyak, a dolgok esetén sem homogén az „új” jog-koncepció, mert különböztet élő és élettelen tárgyak között.

A római jog ellen felhozott további érv volt, hogy a jogi személyek tana túlnyomóan kidolgozatlan maradt. Ezen vádpont jelentősége jobban érthető, ha emlékeztünkbe idézzük, hogy a nemzeti szocialista jogban centrális jelentőségű volt a jogi személyek tana. Gondoljunk csak arra, hogy Hans Frank, Hitler első számú jogásza doktori értekezését a Kieli Egyetemen éppen a jogi személyek témájából védte meg.⁹⁵

A dologi jogban Pólay felhívja a figyelmet arra, hogy a klasszikus jog dolog-fogalma ugyan általános és egységes, de például az archaikus jog a „parasztjog” szempontjából különböztet a *res Mancipi* és a *res nec Mancipi* között – és „az ősrómai jognak ezen kategorizálása mind az itáliai földbirtok védelmét szolgálta”.⁹⁶ Ezt a mentő gondolatot több vezető római jogász is próbálta kiépíteni akkoriban, hogy bizonyítsák a római jog érzékenységét a társadalmi-gazdasági célok iránt és bemutassák, hogy a római tulajdon nem mindig és nem pusztán individualista jelenség volt. Gondoljunk például Max Kaser fiatalkori, tulajdonnal foglalkozó monográfiáira!⁹⁷ A nemzeti szocialista törvények kivették a dolog általános fogalma alól és külön védelemben részesítették a fákat, élő állatokat, egyes természeti kincseket (sziklák, források stb.), valamint a parasztbirtokot képező termőföldet.⁹⁸

A nemzeti szocialisták szerint a tulajdon „az erkölcstelenségig tág a római jogban”⁹⁹ – hisz a tulajdonos bármit megtehet a dolgával, tekintet nélkül a közösség szükségleteire, érdekeire. A nemzeti szocialista törvényhozás ezért tulajdoni korlátozásokat állított fel, illetve a *Reichserbhofgesetz* (1933, a *Blut-und-Boden-Ideologie* alapköve) által egy újnak deklarált tulajdoni formát vezetett be. Ez a szerintük teljesen új tulajdon-fogalom az öröklődő parasztbirtok, amely állami felügyelet alatt áll és rendelkezési korlátokkal bír élők között és halál esetére szólan is, valamint faji, gazdasági és un. erkölcsi megkötésekkel bír az alanyok tekintetében.¹⁰⁰

Az *Erbhof* feletti jogot számos nemzeti szocializmusnak elkötelezett jogász új, a római jogtól eltérő tulajdonnak minősítette. Különösen Franz Wieacker képviselte harcosan ezt az álláspontot – szerinte itt teljesen új tulajdonfogalomról van szó, amely nem a római jog alapelvein áll.¹⁰¹ Hangoztatta, hogy az *Erbhof* jogosultját egy *Gemeinschafts- und Pflichtgebundenes Sondereigentum* illeti, hisz itt nem egyszerűen tulajdonról van szó, hanem e jog lényege „eine verantwortliche und sozialrechtlich

⁹⁴ PÓLAY 1939, 168. p.

⁹⁵ FRANK, HANS: *Die öffentlichrechtliche juristische Person. Ein Beitrag zur Lehre des Merkmals der öffentlichen Rechtspersönlichkeit*. Diss. Kiel, 1924. – Referens a védésnél Walter Jellinek volt!

⁹⁶ PÓLAY 1939, 174. p.

⁹⁷ KASER, MAX, *Römisches Recht als Gemeinschaftsordnung*. Tübingen, 1939. KASER, MAX: *Eigentum und Besitz im älteren römischen Recht*. Weimar, 1943.

⁹⁸ PÓLAY 1939, 176. p.

⁹⁹ PÓLAY 1939, 177. p. – Lange szavait idézve.

¹⁰⁰ Az intézményhez vö. PÓLAY 1939, 177–189. pp.

¹⁰¹ WIEACKER, FRANZ: *Zum Wandel der Eigentumsverfassung*. DJZ 1934. 1446. p.; vö. RÜTHERS, BERNERD: *Die unbegrenzte Auslegung. Zum Wandel der Privatrechtsordnung im Nationalsozialismus*. 7. kiadás. Tübingen, 2012. 177–178. pp. Vö. ISENSEE, JOSEPH – KIRCHHOF, PAUL: *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Vol. 8. München, 2010. § 173.

beschränkte eigene Zuständigkeit des Gemeinschaftsgliedes.”¹⁰² Pólay így referálja Wieacker álláspontját: „Wieacker szerint felesleges minden kísérlet, amely a BGB szerinti, tehát a római jogi és a REG. szerinti tulajdonfogalom között összhangot akar teremteni. *A REG. ugyanis új tulajdonfogalmat teremtett.*”¹⁰³ Az így keletkezett új tulajdoni rend – természetesen – nem a római jog alapelvein épül fel, ahol a tulajdonjog szempontjából minden dolog egyenlő, hanem az új tulajdoni felfogásnak felel meg, mely a dolgok közt mélyreható különbséget tesz.”¹⁰⁴

Pólay erősen kritizálja, hogy Wieacker a dolgokat azon „felelősség nagysága alapján, amelyet a különböző dolgok tulajdonosai a közösséggel szemben viselnek”, akarja felosztani.¹⁰⁵ Ezáltal számos tulajdoni forma állna elő, amelyek a tulajdonos kötelezettségeit, és nem a jogait helyeznék előtérbe.

Pólay ismerteti a német jogtudomány kísérleteit a REG által teremtett *Erbhof*-jog dogmatikai besorolására. Ő maga azonban amellet kardoskodik, hogy az *Erbhof* nem *sui generis* új tulajdon, hanem a római tulajdonnak egy erősen korlátozott változata – amelyhez hasonló konstrukciók más európai jogrendszerekben is fellelhetők: „Nézetünk szerint – bármily tetszetősnek látszik a legutóbbi felfogás – kénytelenek vagyunk mégis a második csoporthoz csatlakozni, mely az EH-on fennálló tulajdonban a római jogi értelemben vett tulajdon egy rendkívül korlátozott fajtát látja.”¹⁰⁶ Majd hangsúlyozza, hogy a római tulajdonjog sem volt korlátlan, épp ellenkezőleg, számos korlátját ismerjük, amelyek egyes esetekben a dolgok fajtái között is különbséget tettek (pl. *res Mancipi* – *res nec Mancipi*). A nemzeti szocialista koncepció annyiban tér el ettől, hogy a tulajdonkorlátozások terjedelmét lényegesen megnövelte.

Érdeemes megjegyezni, hogy hasonlóan kritikus – vagy legalábbis mérsékletre intó – felfogást olvashatunk a nemzeti szocialista eszményekről Vladár Gábor fent idézett Előszójában is: „A jelszó új, a tartalom régi. A tulajdonjog új köntöse: az a maradék, amit a köz az egyesnek meghagy; a tartalom a régi, vagyis: a tulajdonos jogát csak a közérdek szabta korlátok között gyakorolhatja ... Az új köntös: a 'gesundes Volksempfinden'; a régi tartalom: a jóerkölcs és a méltányosság. Etcetera. Hiba volna tehát, ha csupán a köntöst, s nem a tartalmat látnók.”¹⁰⁷

Közelebbről meg kell még vizsgálni a kötelmi jog helyzetét, viszonyát a nemzeti szocialista elvekhez – hisz a római jogot ezen a téren is heves támadások érték. A vádak szerint a jogügyletek tana, az akarat és nyilatkozati elmélet túlzottan individuális – hisz a kötelesség eszméjét a kötelmeknél is magasabb közösségi gondolatoknak kellene alárendelni. Az akartelméletet el kell vetni, helyette a szerződő felek gazdasági egyenlőségét kell érvényre juttatni, és a szerződés létrejöttét attól kell függővé tenni, hogy „a jog megengedi-e” illetve hogy „a közösségi gondolattal összeegyeztethető-e” az adott

¹⁰² WIEACKER, FRANZ: *Bodenrecht*. Hamburg, 1938. 36. p.; WIEACKER 1934, Sp. 1449. Vö. a témához *Akademie für Deutsches Recht 1933–1945. Protokolle und Ausschüsse*. Schubert, Werner – Schmid, Werner – Regge, Jürgen (szerk.), Band III. 7. Berlin – New York, 1995. XV.

¹⁰³ Kiemelés Pólaytól.

¹⁰⁴ PÓLAY 1939, 184. p.

¹⁰⁵ PÓLAY 1939, 184–185. pp.

¹⁰⁶ PÓLAY 1939, 185. p.

¹⁰⁷ VLADÁR 1941, V. Hasonlóan értékeli a munkaviszonyra vonatkozó új szabályozást is.

obligatio.¹⁰⁸ A római jogi alapú liberális magánjog „az adóssal szemben a hitelezőt monopolisztikus helyzetbe” juttatja – a kötelmet teljesíteni rendeli akkor is, ha az az adós „teljes gazdasági megsemmisülését eredményezte”.¹⁰⁹

Pólay felteszi a kérdést: „Nézzük meg tehát, vajjon a nemzeti szocializmus a fenti elvek hirdetésével és azok megvalósításával valóban a római jog előtt ismeretlen elveket vitt-e be jogrendszerébe, vagy ezen elvek csirái már ott is ismeretesek voltak?”¹¹⁰

IV. Pólay néhány korai tanulmánya – a nemzeti szocialista jogfelfogás ellen?

A következőkben Pólay két tanulmányára szeretnék még kitérni, amelyek témaválasztása és érvelése – véleményem szerint – a fent elemzett gondolatsorba illeszkedik, tematikus tudományos értekezésbe ágyazva.¹¹¹

Pólay egész tudományos munkásságát a kötelmi jog iránti affinitás jellemezte. Ezzel magyarázható, hogy már korai római jogi tanulmányai is zömmel a kötelmi jogból merítenek. A nemzeti szocialista jogfelfogással vitatkozó tanulmányát olvasva az olvasónak az a benyomása, hogy a háború előtt és a háborús években publikált tudományos cikkek témaválasztását az itt először megnyilvánuló harcok kiállása determinálta. Pólay olyan témákban mélyült el, amelyek feldolgozása révén – kimondatlanul – a nemzeti szocialista propaganda római jog elleni vádpontjait tudta cáfolni. Különösen szembevető ez a törekvés a *Datio in solutum* és a *Kamat* esetében.¹¹² Mindkét témakör a gazdaság és a jog metszéspontját érinti, és mindkét esetben arról van szó, hogy a jogalkotás a gazdasági élet diszfunkcióira reflektál.

Kétségtelen, hogy a római jog a privát autonómia talaján áll: a szerződési jogban a felek akarata az elsődleges, a szerződési kikötéseket a források a *lex contractus* névvel is illetik – a felek a köztük létesült jogviszonyra nézve egybehangzó kétoldalú akaratnyilvánításukkal mintegy „törvényt” alkotnak. Pólay azonban a nemzeti szocializmusról szóló tanulmányában is megjegyzi, hogy „már a legrégebbi időkben is voltak oly törvényi intézkedések, amelyek az ősi adó törvények szigorúságán enyhíteni akarva, az adókat védeni törekedtek”.¹¹³ Néhány sorban már itt kitér a kamatkorlátozó törvényekre, amelyek a XII t.t. idejétől jelentek meg Rómában. „Mindezek alapján a római jogot

¹⁰⁸ PÓLAY 1939, 190. p.

¹⁰⁹ PÓLAY 1939, 191. p.

¹¹⁰ PÓLAY 1939, 191. p.

¹¹¹ Mindkét tanulmány magja kialakult már a miskolci jogakadémiai években, ahol Pólay Szezlő Zoltán Római jogi szemináriumának szorgalmas és lelkes tagja volt. Már itt bekapcsolódott a tudományos életbe, és három egymást követő tanévben is megnyerte a pályadíjat római jogi tárgyú dolgozataival: az 1933/34. tanévben a kamatról, a következő tanévben a *patria potestas*ról, majd az 1935/36. tanévben a *datio in solutum* témakörében, vö. BRUCKNER 1996, 197. p.

¹¹² PÓLAY ELEMÉR, *Datio in solutum*. Miskolc, 1938. 51. p. és PÓLAY ELEMÉR: *A kamat a római jogban*. Miskolc, 1943. 24. p. Később Marton Géza különösen a *Datio in solutum* világos pandektista érvelését méltatta.

¹¹³ PÓLAY 1939a, 191. p.

igaztalanul érné az a vád, hogy a felek akaratának szuverén tételével ... a hitelezőből egyoldalúlag uralkodót csinált, az adóst pedig rabszolgává süllyesztette.”¹¹⁴

A *Datio in solutum* tanszéki példánya szintén a „Debreczeni Egyetem római jogi szemináriuma” pecsétjét viseli. Pólay a kötelemszünetítő tények tanából indul ki, a teljesítés joghatását elemzi a pandektista dogmatika tükrében.¹¹⁵ Steinert, Koschaker és Partschot,¹¹⁶ valamint az „ókori jogtörténet” más képviselőit idézi annak alátámasztására, hogy már az ókori Kelet magánjoga is ismerte a teljesítés helyetti adás lehetőségét illetve a *Schuld* és a *Haftung* közti különbséget; ennek nyomai hasonlóan felfedezhetők az ónémet jogban is (megjegyzendő, hogy az ónémet jogra való utalás is érv a nemzeti szocialista vádak ellen).¹¹⁷ A fizetéseképtelen adós testére menő végrehajtás kétségtelenül a római jog szigorát és az adós gyengébb pozícióját mutatja, de Pólay kiemeli, hogy már Kr.e. 4. században törvények védik az adóst a hitelező kegyetlenségével szemben.¹¹⁸ A teljesítés helyetti adás (*datio in solutum*) a felek kölcsönös akaratával már igen korán megjelent az ókori Rómában – azaz a feleknek nyitva állt a lehetőség a kötelelem tárgyának a megváltoztatására, ha az adós az eredetileg kikötött szolgáltatást nem tudta felajánlani teljesítésre (*in solutum dare* és *accipere, pro debito accipere*).¹¹⁹

A pandektisztika a jogintézményt nem kedvelte, mivel tulajdonképpen *aliud* szolgáltatásra került sor. Néhány jogtudós megpróbálta beilleszteni a jelenséget egy feszebb dogmatikai rendszerbe, azaz *compensatio*, csere, vétel vagy egyezség gyanánt besorolni.¹²⁰ Pólay végül Steiner definícióját követi, amely szerint a *datio in solutum* esetén a hitelező beleegyezésével történő felelősségföldalásról van szó – „másnak, mint a kötelemben kikötött jószágnak” szolgáltatása révén.¹²¹ Pólay hangsúlyozza, hogy a *datio in solutum* az uralkodó nézet szerint jogügylet – azaz az egyenrangú felek kölcsönös bizalmon alapuló megegyezése.

Később a jusztiniánuszi jog a gazdaságilag kiszolgáltatott adósok védelmére bizonyos esetekben kötelezővé tette a hitelezőnek az adós által felajánlott „más szolgáltatás” elfogadását.¹²² Mindez a „méltányos római jog” társadalmi-gazdasági érzékenységét, a közösségi érdekek figyelembe vételét tanúsítja – az individuális érdekek rovására.¹²³

Pólay kamatról szóló tanulmánya hasonló megfontolásokat tükröz: a sorok között látszik, hogy a szerző igyekszik érveket kovácsolni a római jogot ért korabeli vádak ellen. A kamat (*foenus*) a hitelélet jogintézménye; Pólay jogösszehasonlító fejezetben

¹¹⁴ PÓLAY 1939a, 192. p. A következő oldalakon Pólay a nemzeti szocialista koncepciót ismerteti a lakásbérleti és a munkaszerződéseknél, valamint a családjogban és az öröklési jogban. Ezen okfejtések részletezésére jelen tanulmányban helyhiány miatt nem kerülhet sor.

¹¹⁵ PÓLAY 1938, 4–7. pp.

¹¹⁶ PARTSCH, JOSEF: *Griechisches Bürgschaftsrecht*. Band I. Leipzig, 1909.; STEINER, HANS: *Datio in solutum*. München, 1914.; KOSCHAKER, PAUL: *Babylonisch-assyrisches Bürgschaftsrecht, Ein Beitrag zur Lehre von Schuld und Haftung*. Leipzig, 1911.; PÓLAY 1938a, 6. p.

¹¹⁷ PÓLAY 1938, 16–17. pp.

¹¹⁸ PÓLAY 1938, 8–9. p.

¹¹⁹ PÓLAY 1938, 12. p.

¹²⁰ PÓLAY 1938, 13–14. pp.

¹²¹ PÓLAY 1938, 16, 27. p.

¹²² PÓLAY 1938, 28. p.

¹²³ PÓLAY 1938, 48–49. pp.

mutatja be az óbabiloni, a zsidó, a görög, az egyiptomi és a germán jog vonatkozó szabályait. Érdekesség, hogy Tacitus szerint a germánok nem ismerték a kamatot.¹²⁴

A tanulmány hat fejezetben áttekinti a kamatkorlátozó rendelkezéseket az ókori római jog mintegy ezeréves történetében, amelyek az uzsora visszaszorítását célozták.¹²⁵ Számos példát vonultat fel annak igazolására, hogy az individualistának, túlzottan liberálisnak szidalmazott római jog a kötelemnél nem pusztán a „hitelezők uralmát” védte, hanem az adósok (és ezzel a közösség) érdekeit is szem előtt tartotta.

Pólay leszögezi, hogy az ősi germán szokásjog és a kánonjog ugyan nem ismerte el a kamat létjogosultságát, de gazdasági oldalról nézve mégis ésszerű, sőt szükségszerű jogintézményről van szó. „A kamat jogintézménye általában valamennyi ókori nép jogában ismeretes volt. Ez az intézmény a gazdasági ésszerűségnek köszönhetette létét, amennyiben nem lett volna következetes, hogy amikor a földbirtok, állatállomány stb. gyümölcssei mintegy a befektetett munka jutalmaként megillették a tulajdonost, ugyanakkor a kölcsönbe kiadott, vagy más módon befektetett és forgatott pénzüsszeg: a tőke semmiféle hasznot ne hozzon tulajdonosának, aki annak befektetésével és forgatásával esetleg az egész tőke erejéig terjedő kockázatot vállal. Természetes ennél fogva, hogy az anyagiassági római felfogás azt az elvet vallotta, hogy a tőke használatáért ellenérték jár.”¹²⁶

Végül még szeretnék röviden utalni arra, hogy Pólay habilitációs munkája „A praetor szerepe a római magánjog fejlődésében” címmel, amely 1944-ben jelent meg Miskolcon, szintén többször reflektál – a római jog védelmében – a nemzeti szocialista támadásokra. Ezek a reflexiók ugyan nem *explicite*, hanem a „sorok között” megbújva észlelhetők; de Pólay 1939-es tanulmányának ismeretében egyértelműen az olvasó szemébe tűnnek. Például a praetori edictum mint jogalkotási jelenség értékelésénél így fogalmaz: „A praetor az edictalis szabály megalkotásánál a decretumokkal irányított gyakorlatot veszi alapul, azaz végeredményben a nép jogi meggyőződését érvényesíti abban ...”¹²⁷ Majd pontosítja, hogy tulajdonképpen a nép és a magisztrátus (aki impériuma révén hirdeti ki az edictumot) közös aktusáról van szó, azaz „a nép és a magistratus összhangban álló akarata” nyilvánul meg benne. A római jog is ismerte tehát a „népszellem” fontosságát, és figyelembe vette a jogalkotásnál. Nem megalapozott tehát az az állítás, hogy a Volksgeist szerephez juttatása a nemzeti szocializmus „találmánya”.

Összefoglalóan megállapítható, hogy Pólay Elemér átfogó tanulmánya a nemzeti szocialista jogfelfogásról több szempontból is igen érdekes, a tudománytörténet számára fontos forrásmű. Egyrészt részletes képet vázol fel objektív stílusban a Németországban az NSDAP pártprogram által indukált törvényhozásról. Tömören tudósít a személyi jog, családjog, tulajdonjog, öröklési jog és kötelmi jog témakörében kibocsátott új törvényekről. A jogrendszerben végrehajtott változásokat igyekszik kritikus szemmel, a magánjog pandektisztika által tökéletesített rendszerén mérve, dogmatikailag értékelni, besorolni. Másrészt elhivatottan síkra száll választott diszciplinája, a római jog védelmében. A római jog ellen intézett nemzeti szocialista vádakot igyekszik pontról pontra megcáfolni, így például eltökélten támadja Franz Wieacker Németországban ünnevelt

¹²⁴ PÓLAY 1943, 5–6. pp.

¹²⁵ PÓLAY 1943, 7. p.

¹²⁶ PÓLAY 1943, 22. p.

¹²⁷ PÓLAY ELEMÉR: *A praetor szerepe a római magánjog fejlődésében*. Miskolc, 1944. 166–167. pp.

tulajdon-elméleteit. Pólay tanulmánya értékes tanújel a Magyarországi helyzetről, a nemzeti szocializmus tanainak terjedéséről, illetve az azokkal szembeni áramlatokról. Ugyanakkor értékes forrás a Koschaker köré gyülekező fiatal romanisták (olaszok, németek, magyarok) felfogásáról. Ez a közvetett tudósítás adalékul szolgál, következtetni enged arra, hogy Koschaker zárt körben sokkal élesebben érvelt a nemzeti szocialista törekvések ellen, mint ahogy arról a nyilvánosság előtt szólni mert.

ÉVA JAKAB

GEDANKEN ZU EINEM JUGENDWERK VON ELEMÉR PÓLAY:
DER NATIONALSOZIALISMUS UND DAS RÖMISCHE RECHT

(Zusammenfassung)

Elemér Pólay gehörte zu den international bekanntesten, wissenschaftlich anerkanntesten Professoren der Nachkriegszeit an der Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Universität Szeged. Der vorliegende Beitrag untersucht den wissenschaftlichen Ertrag der ersten Jahre seiner Laufbahn, insbesondere seinen umfangreichen Aufsatz über das Rechtskonzept des Nationalsozialismus. Es ist bekannt, dass Pólay seine Juristenausbildung und vor allem seine Kenntnisse im römischen Recht mit einem Stipendium der Miskolcer Evangelischer Rechtsakademie im Jahr 1938 in Berlin, bei Paul Koschaker vervollständigte. Zu Recht kann vermutet werden, dass sein achtzig Seiten starkes Schreiben über die Rechtsidee der NSDAP und über die Angriffe gegen das römische Recht durch seine persönlichen Erfahrungen im Koschaker-Seminar beeinflusst waren. In dieser kleinen Studie versuche ich die Schnittpunkte und Zusammenhänge mit Koschakers Ideen und Argumente aufzudecken. Zunächst wird Paul Koschakers „Kampfschrift“ (*Die Krise des Römischen Rechts und die romanistische Rechtswissenschaft*. München, Berlin, 1938.) vorgestellt, um die Argumentation in Pólays Aufsatz in den europäischen Kontext zu stellen. Der eingehende Vergleich der beiden Studien zeigt, dass Pólay viel offener gegen die nationalsozialistischen Ideen auftrat. Seine Ausführungen lassen jedoch darauf schliessen, dass sich die in Berlin kennengelernten Kollegen und auch Paul Koschaker selbst im geschlossenen Kreis viel kritischer geäußert haben als die erhaltenen Schriften bewahren.